

Andruška, Peter: Cirkusová sezóna.

Bratislava: Slovenský spisovateľ 1995. 133 s. ISBN 80-220-0611-4

Štvrtstoročie nezmeneného cirkusu okolo nás

Patrik Šenkár

„V cirkuse to bolo iné. Cirkus bol otvorený. Bez múrov a stien. Cirkus bol otvorený svet, hoci aj tam mali ľudia starosti. Aj sa nenávideli a liezli si na nervy. Patrili však k sebe, lebo im šlo o spoločnú vec. Všetci sa tomu podriaďovali. Išlo o výsledok. Len tak sa dalo prežiť“ (s. 65).

V živote každého z nás sú tajuplné a čarovné miesta plné záhad a ilúzií. Jedným z nich je cirkus ako reálna, metaforická i metonymická entita, nesúca v sebe priam nekonečné množstvo konotácií. Podľa Krátkeho slovníka slovenského jazyka (2003, s. 88) je to „*kočujúci zábavný podnik s vystúpením artistov, cvičených zvierat, ale hovorovo môže znamenať aj zmätok či zhon.*“ Podľa Slovníka súčasného slovenského jazyka (2006, s. 433) značí „*kruhové, často stanové divadlo, zábavný podnik na predstavenia akrobatov, klaunov, cvičených zvierat, resp. väčšie narušenie chodu normálneho života, chaos.*“ Podľa Slovníka cudzích slov (2002, s. 109) je to „*druh zábavného podniku s cvičenými zvieratami a akrobatmi, resp. neporiadok, komický výjav, komédia.*“ Podľa Synonymického slovníka slovenčiny (2004, s. 65 a 959) môže znamenať „*stratu duševného pokoja, nepokoj, neistotu, nesúladsť, napätie, zmätenie, narušenie normálneho chodu života, rozruch.*“ Okrem toho v nás môže asociovať aj frašku (hru s drsnou komikou), ale aj nedôstojné, nevážne, falošné konanie, podobu, odraz, zrkadlo, zrakový dojem, myšlienkový konštrukt, ale v metaforickom ponímaní aj príhodu, udalosť, príbeh či epizódu. Využitím tohto asociatívneho priestoru vznikajú akési koncentrované symbolické odstredivé a dostredivé spisovateľské vektory – námety, témy, motívy.

Tak sa to stalo aj v prozaickom texte slovenského spisovateľa Petra Andrušku, ktorý pred štvrtstoročím, teda v roku 1995, vydal v renomovanom vydavateľstve Slovenský spisovateľ novelu s názvom Cirkusová sezóna (bolo to jeho 22. beletristické dielo a 12. vydaná próza v SP). Z čitateľského hľadiska je zaujímavý (ba nevšedný) už aj jej samotný názov (pôvodne sa mala volať Mier v duši; v roku 1994 s názvom Manéž rukopis získal 2. cenu Slovenského literárneho fondu). O vzniku prototextu sa jeho autor vyjadril nasledovne: „*Dlho vznikala knižka Cirkusová sezóna. Po dlhé roky ju ťažil, ale aj nadnášal, ba povznášal názov Mier v duši. Osud tejto knižky poznačil z akejsi smradľavej vaječnej škrupinky sa vyklúvajúci príbeh. Aj tento rukopis prijali vo vydavateľstve bez problémov...*“ (Andruška, 2018, s. 28-29). Popri tom „*... pravidelne som chodil na cirkusové predstavenia a prečítal som hory knižiek o cirkuse, vrátane spomienok Karla Kludského*

Život v manéži” (Andruška, 2016, s. 43).

Prečo práve táto tematika? O tom nech prehovorí opäť samotný Peter Andruška: „*Zaujímam sa o cirkus v pravom i prenesenom zmysle slova, a keďže všetko je záležitosť sezóny, vznikla cirkusová sezóna... Kým vo väčšine svojich próz som sa (vraj) pokúšal veci dopovedávať prostredníctvom meditácií, tentoraz som sa spoľahol na príbeh, na dejové sekvencie, na epickosť situácií... Aj v Cirkusovej sezóne mi išlo o dokonalosti a nedokonalosti ľudských duší... V podstate som robil to, o čo som sa pokúšal aj doteraz: jednoducho dať najavo, že človek má právo žiť tak, ako chce, každé znásilňovanie človeka, všetko, čo ho núti vzdávať sa svojich etických princípov (a názorov), je vlastne protiludské*” (Halvonik, 1994, s. 4). *Cirkus „... pokladám za vrchol umenia, krásy, šikovnosti i dôvtipu. Manéž je miesto, kde sa rodí harmónia. Pravda, aj lesk a čaro brilantných vystúpení v cirkuse má svoje pozadie, ktoré môže byť – zvyčajne býva – iné. Tak je to aj v živote*” (Dvořáková, 1995, s. 16).

V pozadí týchto autorských predsavzatí môžeme vysloviť myšlienku, že ťažisko svojho rozprávania v tejto knihe Andruška konkretizoval najmä vo výpovediach mladého hrdinu počas rušného obdobia okolo roku 1989. A práve v postave vekovo takto determinovaného človeka je (alebo by aspoň mala byť) ešte otázka mravnej čistoty, ľudskosti a charakteru príznačná. Knihovník František Kliho sa sezónne zamestná pred usporiadanosťou vlastnej dobre situovanej rodiny a pre nehody s otcom ako pomocný robotník v cirkuse Záhrada. Je to vlastne jeho osobný protest proti všadeprítomnému cirkusu sveta. Ženie sa doň z reality, aby lepšie pochopil, pred čím vlastne uteká. Na vlastné oči sa však presvedča, že manipulovať s ľuďmi možno v zásade všade. Onedlho teda pochopí, že „... aj cirkus so svojimi sezónnymi láskami a poctivým cirkusantským remeslom je len jedným z predstavení mravne rozloženej spoločnosti, ktorej rozklad postupuje i po režimovom zvrate” (Halvonik, 1996, s. 41). Svoje východisko nachádza v tom, že sa do určitej miery vzdá vlastnej identity. Postupne sa zoznamuje s riaditeľom cirkusu, ktorého osud poznačili praktiky normalizačného obdobia (musel opustiť miesto vysokoškolského učiteľa, určitý čas pracoval ako ošetrovateľ v zoologickej záhrade, potom sa súhrou náhodných okolností dostal do cirkusu); zblíži sa aj s inými zaujímavými postavami: s riaditeľovou dcérou Helenou, artistkou Ol'gou či domptérom Jaspersom. V atraktívnom prostredí mládenca zaujme najmä riaditeľ, ktorý sa povahovo diametrálne líši od jeho otca (bývalého funkcionára). Po zmene spoločenských pomerov sa však karta obráti: dolu sa ocitne otec Františka, ktorý sa však nevdojak rýchlo zorientuje a dáva sa na podnikanie. (Dobová realita?)

Príbeh je vlastne rámcovaný „... *lúbošným vzťahom Františka a rozvedenej Gordany, ktorá ho zachráni pred nebezpečenstvom, čo mu hrozí zo strany miestnych mafiánov, kryjúcich vraha*” (Andruška, 1995, zadná strana obalu knihy). Je to próza o protikladoch, ktoré nás sprevádzajú v živote, o tom, čo azda má a čo dozaista nemá zmysel. Krása v etike a etika v kráse sú spoločnými základmi, ktoré sa v texte konceptuálne objavujú. Hľadajú sa príčiny skutkov a ich dôsledky pre vnímavého jednotlivca, teda aj čitateľa, ktorý pritom musí vidieť predovšetkým zlo, aby mohol identifikovať dobro. Je to akési skúmanie harmónie v disharmónii človeka, ľudských vzťahoch, spoločnosti – teda v manéži života.

Východiskom príbehu je alúzia na zašlé časy socialistickej Juhoslávie. Exoticky pôsobí pritom aj meno Gordana Dželatovičová, ktorá je vlastne ohnivkom samotného sujetu. Autor pri jej osobe kontrastívne poukazuje na (ne)normálny svet. V jej postave sa koncentruje dôležitý segment príbehu; je jeho odstredivou i dostredivou hybnou silou. František Kliho vychádza z bezpečného mikroprostredia knižnice aj vďaka Gordane, ktorá ho viacozmerne vábi. Je éterická, občasne holdujúca alkoholu, typická predstaviteľka sídliskovej tuctovej mladej ženy s nejednoznačným osudom a úmyslom. Svoj život chápe ako zbabranú šancu (pocit bezvýchodiskového stavu koncom osemdesiatych rokov). Autor poukazuje na ich priam osudové stretnutie a neskorší intímnejší vzťah, ktorý je popretkávaný neistotou a vzájomným trýznením. Andruška charakterizuje ich bezcieľnosť s ťažkým bremenom vlastného osudu. Rodičovské šarvátky mladého muža primknú k žene a cirkusu. Uvedomuje si, že nechýba otcovi ani matke a koniec koncov sa chce správať odlišne ako oni. Po nútenej ceste domov je čitateľsky efektívny zážitok, pri ktorom sa identifikuje Františkova dobrosrdečnosť počas zaujímavej príhody so stopárkou po ceste. Tento odchod je psychicky vyvážený očakávaným príchodom Gordany do knižnice (ona je vlastne tou stopárkou). Vnútorne napätie a úzkosť sa tak v duši mladého muža redukuje: postupne dáva dôraz nielen na svoje pocity, ale aj na to, čo povie malomesto na jeho nekonvenčný pracovný i osobný život. Za všetkým teda vidí zámer, zamýšľa sa nad svojím okolím a hľadá efektívne riešenia. Napriek tomu je text značne epický, bez väčších odklonov od hlavnej dejovej línie.

Zaujímavý je pritom obojstranný opis stratifikácie Františkovej rodiny: otec si zakladá nielen na rešpekte pred rodinou, ale aj na uznaní celého mestečka. Napriek svojej usilovnosti v prospech spoločnosti prichádzajú búrlivé časy nežnej revolúcie, ktoré ho priam vyženú z pozície. Je to tragikomický čas zložitého života. Otec (mysliac si) ako všestranne použiteľný človek sa však v synovi nevidí. Je to vlastne prirodzený generačný konflikt, v pozadí ktorého ale necítiť autorovu stiesnenú sympatiu ani voči jednému. S odstupom troch desaťročí sú významné viacsmerné hádky v rodine Klihovej (stúpajúca nervozita z dôvodu uvádzanej politickej, rodinnej i osobnej krízy). Matka ako účtovníčka v autoservise je akýmsi rodinným hromozvodom a vyvažuje jednotlivé konflikty mužskej časti rodiny. Rozhodovanie však postupne oslabuje voči spoločnosti i vlastnej rodine. Dôležitosť zaradenia sa do spoločnosti ochabuje. S nastupujúcou generáciou prichádza aj doba nových sezón. Je preto dôležité zamýšľať sa nad vecami, dôsledne si všímať okolie a identifikovať podstatné atribúty života. Odchod z knižnice a príchod do cirkusu je fyzickým i psychickým predelom. Je akýmsi útočiskom v dobe, keď je svet hore nohami. Politický prevrat však priniesol aj nekalé praktiky spoločnosti, v ktorej rozvážny, pokojný a dôveryhodný človek musí čeliť novým, nepoznaným prekážkam zdanlivej demokracie.

Každodenný život Františka Kliha v cirkusovej maringotke (i mimo nej) je ohraňčeným chronotopom. Práca pod šapito je ohnivkom spoznania uvádzaných nových ľudí. Zaujímavé stretnutie s mladým dievčaťom (riaditeľovou dcérou) je mládežnícky svieže a duchaplné. Práve Helena navodzuje možnosť spoznania nevyumelkovaného cirkusu, v ktorom neplatia také ‚pohyblivé‘ zákony ako mimo neho. Vo Františkových myšlienkach v maringotke sa tak skĺbi otec, pracovník, vedúci, predseda, politika a každodenný život vlastnej rodiny (aj v minulom režime). Vo svo-

jich výpovediach na to kontrastívne poukazuje hlavný hrdina aj vo vzťahu zmeny správania sa ľudí voči otcovi: „Vzorný manžel, príkladný otec rodiny. Takú mienku šíril o sebe a ľudia to brali. Rád sa opriadal povestami. Pokojný, vyrovnaný, zodpovedný šéf oddelenia, ktoré malo v mestečku kľúčovú rolu. Vedúci odboru miestneho hospodárstva! Ani predseda mestského národného výboru si na neho netrúfol, a to už čosi znamenalo. Predseda bol v našich vidieckych pomeroch veľké zviera. Viem, dnes je to už všetko smiešne, ale ešte pred časom si mohol dovoliť takmer všetko“ (s. 26-27). Svet cirkusu je oproti tomu perfektne zorganizovaná mašinéria bez pokynov a príkazov. Je miestom, kde sa ľudia dorozumievajú očami až posunkami, a tak vytvárajú potrebnú súhru. Cirkus však „... nie sú len artísti a zvieratá a rekvizity, cirkus má aj iných účinkujúcich, tých v pozadí, ktorí sa nepredvádzajú vo svetle reflektorov, ktorých nikto neberie na vedomie, nikto im netlieska, ale sú potrební, lebo vlastne od nich, od ich šikovnosti závisí to, ako dopadne predstavenie, oni zichrujú umelcov“ (s. 28). Tento svet často až neviditeľnej práce, teda až tak nevelmi výraznej romantiky, je živnou pôdou pre všakovakú premenu a ustavičný pohyb. Je to lesk a sláva, stretnutia bolestí a sklamaní, svet zohratého stroja a mocných umelcov. Dôležitá je pritom otázka vzájomnej dôvery medzi mužom a ženou. Samota ujedá, avšak je potrebné hľadať určité spojivo. Pýcha a nadradenosť je v očiach mladého človeka zápornou vlastnosťou. V jeho mysli je potrebné hľadať cestu, ktorá vedie k vzájomnému dorozumievaniu sa. V pozadí príbehu sa popritom celoplošne vane spomienka na akési číhajúce sa nebezpečenstvo na Františka. Ako určitý prototyp človeka modernej doby sa on pokúša prekenuť hiát starého a nového sveta, nakoľko baží po poriadku a čistote. Aj počas cirkusovej sezóny túži po duševných kamarátoch. Jeho meditácie o disidentoch či špicľoch – a ich morálnom poklesku – dávajú vnímavým čitateľom zrkadlo ľudských charakterov v turbulentných časoch spoločenských premien. Určitú vážnosť doby si uvedomuje aj na vlastnej koži, pričom sa stretávajú dva svety, azda až dve reality. Koniec koncov je však optimistom s túžbou po mieri v duši. Príznačným momentom je akási sebakritika hrdinov, ktorí sa rad-radom vyrovnávajú so svojimi kádrovými defektmi. Na základe toho: „Slovo je ventil. Prostredníctvom slova si dušu zbavujeme pretlaku citov. Napätie musí von, aby si duša mohla hovieť v pokoji, aby trpkosť iba jemne štekčila“ (s. 48). V očiach čitateľov ambivalentný predseda stránickej skupiny v cirkuse vlastne už s blížiacimi sa spoločensko-politickými zmenami nedáva najavo svoj politický vplyv. Múdroseľ a čas všetko podporia. Je dôležité vydržať a mať svoj vlastný systém myslenia. Byť jemný voči ostatným, šíriť pokoj a hrejivo pôsobiť na dušu. Na druhej strane satira na previerkové komisie je už príznačná ku koncu roku 1989. Je to obdobie, keď sa určitá škrupinka, v ktorej sa doteraz žilo, práve pukne; v spoločnosti i koncom cirkusovej sezóny. Postupne sa prízvukuje viera v človeku, na ktorej vlastne všetko stojí a padá. Aj z cirkusu sa stáva svet reality. Okolie mimo neho je však iný cirkus, menej veselý a pestrý. Pomáha to však vrstveniu spomienok a zážitkov, ktoré Františkovi dovoľia oslobodiť sa od predošlých útrap života. Nový svet je však bezkonceptný s ovzduším, v ktorom je azda všetko stratené a dokonale nemožné bez východiska. Kapitalisti odpísali komunistov – podobne ako otec svojho syna. Napätie sa vystupňovalo a vyvolávali sa konflikty. Sezóna života nabrala na plné obrátky. Samota redukuje, svet sa rúca

a návrat k ranému kapitalizmu dozaista neprináša žiadany efekt. Aj nový svet je vlastne ako cirkus s potrebou obstať sám pred sebou, kolektívom i cudzími. Vďaka sa tešiť novému a pociťovať povznášajúci pocit i rozmach v sebe. František chce byť predovšetkým poctivý a nájsť súhrn svojich myšlienok a konaní. Vrátiť sa i spoločnosti koncepciu, bez ktorej sa azda nedá ani zmysluplne žiť.

V myšlienkovom pozadí textu sa objavuje dobová realita prenasledovania politiky nekonformného človeka štátnou mocou. Je to vyústenie tragického osudu po previerkach. Koniec koncov riaditeľ uznáva aj svoju akúsi prehru, ved' do určitej miery nechal aj sám seba vziať do víru politického diania. Mimoriadne dôležitá je pritom otázka slobody, ktorú rozprávač chápe v vzopretí samotnej politiky: „*Oficiálne štruktúry aj opozičníci, všetci básnia o slobode, pritom im ide len o to, aby si sa podrobil ich predstave slobody. Keď však dáš najavo, že chceš žiť podľa vlastných predstáv, stávaš sa podozrivý pre jedných aj pre druhých. Sú schopní biť sa, ruvať o tvoju dušu, stačí však, aby si povedal: chcem ísť svojou cestou, vrhnú sa na teba, staneš sa nepriateľom jedných aj druhých. Čo je to, prosím ťa, za slobodu?*“ (s. 74). Paradoxne znie riaditeľova oslobodzujúca výpoveď, že najľahostejší sa cítil vtedy, keď už nemal čo stratiť. Na základe toho sloboda človeka je aj v tom, že sa môže rozhodnúť pre hocikakú šancu. Aj v tomto tkvie etické pozadie knihy. Uvedomenie si nebezpečenstva prudkých zmien revolučných čias prináša so sebou aj neisté pocity hmlistej budúcnosti jednotlivca i spoločnosti. Napriek tomu, že sa do všetkého pletie politika, človek sa nemá vzdávať svojich ideálov. Jedným z nich je aj vernosť sebe i vlasti. Dôležitá je pokora a zastavenie kola nenávisť. Každý človek potrebuje priestor, občasné mlčanie i vyrozprávanie sa. Istota postupne nahradí neistotu, určitosť nevyspytateľnosť. Človek bez vysokých ambícií tak vždy musí byť poctivým vojakom permanentnej revolúcie. Môžu ho priťahovať dobrodružstvá, ale na druhej strane musí nájsť svoj vlastný vnútorný pokoj. A práve ten je v prípade Františka rozjatrený vo vzťahu s Gordanou. V tomto bode neistoty a nesúvzťažnosti tkvie aj nerozhodnosť doby, ktorá kritizuje, ale aj očakáva z duše vyvierajúci potlesk (potlesk ako zmanipulovaný davový syndróm, potlesk z momentálnej radosti). Hlavný hrdina sa pritom neustále obracia do vlastného vnútra, chce byť dôverníkom, a preto každému vychádza v ústrety. V jeho živote je cirkus šancou na útek; uniká mu, bojí sa toho, po čom túži, krčí sa v ňom smútok, sklamané nádeje a bezmocnosť. Aj napriek tomu vykročí do nového, neznámeho, cirkusového. V tomto časopriestore dostáva možnosť nielen byť spoločenským, ale aj osamelým. Je to súradnica, v ktorej sa rozdáva smiech. Cirkus je umenie a mimo neho je moc. Akýmsi mostom medzi nimi je postava klauna. Pomocou neho autor upriamuje čitateľov na sentenciu, že umenie vytvára veľkú osobnosť, ktorá si vie podmaniť okolitých ľudí. Klauni rozdávali humor, ale sú vlastne samotári (ako starý Alfonz Brok).

V texte sa konfrontuje svet komunistov a privatizérov. Kritizuje sa však najmä prevracanie kabátov a onen nechutný cirkus reality danej – azda prechodnej – doby. Novota v cirkuse je determinovaná aj zmenou spoločenských pomerov. Sezóna sa končí, vytvára sa nová. Puto Františka a Gordany sa rozviaže. Práca okolo cirkusu sa končí. Časy sa menia, ale osudy zostávajú: raz je človek hore a raz dole. Dôležitá je nádej, ktorá však ide ruka v ruku s beznádejou. Psychický prerod Františka

je spojený s jeho prácou v knižnici a cirkuse. Pekné i menej vábivé spomienky ostávajú, hrdina výrazne dozrieva. Najväčšiu cenu v živote má dar zmierenia sa s okolím i so sebou samým. Tak svet vytvára nové zákony. Dôležité je však nájsť si svoju sezónu pokoja, teda mier v duši. Ten symbolicky prichádza prvým snehom, ktorý zakryje, ale aj zmyje nepravosti socialistického i kapitalistického sveta. Aspoň sa o to pokúsi. Odne pamäti...

Literatúra

Andruška, Peter (1995): *Cirkusová sezóna*. Bratislava: Slovenský spisovateľ.

Andruška, Peter (1991): *Cirkusová sezóna. (úryvok)* In Literárny týždenník. roč. 4, č. 23, s. 6-7.

Andruška, Peter (2016): *Druhýkrát do tej istej rieky*. Komárno: Vydavateľstvo KT.

Andruška, Peter (2018): *Rozlúčky a iné šibalstvá*. Komárno: Vydavateľstvo KT.

Dvořáková, Helena (1995): *Slovo v manéži. Hovoríme so spisovateľom Petrom Andruškom*. In Nové slovo bez rešpektu. roč. 5, č. 18 (1.5.1995), s. 16-17.

Halvoník, Alexander (1996): *Krízové vedomie slovenskej prózy (Hodnotenie slovenskej prozaickej tvorby za rok 1995)*. In Literika. roč. 1, č. 1, s. 37-44.

Halvoník, Alexander (1994): *Peter Andruška / Cirkusová sezóna*. In Knižná revue. roč. 4, č. 25-26 (21.12.1994), s. 4.

Šenkár, Patrik (ed., 2013): *Literárna tvorba Petra Andrušku (výber z literárnokritických ohlasov)*. Šafa: A-klub.